

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 14.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]

LEMUKA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henbla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henbla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	28–30 Xiyimo xa le henbla -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumboni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumboni byitsongo bya maveketelelo na nkhulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano

**RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA
[TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)**

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
	25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
Xiyimo xa le hansi	<p>-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontla miehleketo.</p> <p>-Miehleketo ya vutlhari no vupfa</p> <p>-Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.</p>	<p>-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle</p> <p>-Miehleketo leyi faneleke no tsakisa</p> <p>-Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.</p>	<p>-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene</p> <p>-Miehleketo yi na nkhulukelano lowu eneleke na ku khorwisa</p> <p>-Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.</p>	<p>-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke</p> <p>-Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana</p> <p>-Ku hava vumbboni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhulukelano wa mahungu.</p>	<p>-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokohaka</p> <p>-Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokohaka</p> <p>-A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile.</p>

**RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA
[TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)**

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmini na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutishebmi eka ku tirhisa ririmini naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmini hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahetelo a swi talangi -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmini ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmini ro amukeleka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmini i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmini a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
	13 -Ririmini i ra xiyimo xa le henbla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela yo hlawuleka	10 -Ririmini ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmini eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe matirhiselo ya ririmini ya kayivelanya	4 -A ku tirhisiwangi ririmini leri faneleke -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi swinene	
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.	5 -Mavumbelo ya nhlokohaka i ya xiyimo xa le henbla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henbla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkhulukelano -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene.	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo.	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo.	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5					

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhateloo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmini na mbangu TIMARAKA TA 18	15–18 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa. -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	11–14 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato.	8–10 -Mahlamulelo yo ringanelo lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomihi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	5–7 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketela nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–4 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketela nhlokohaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI	10–12	8–9	6–7	4–5	0–3
Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmini na milawu ya matirhiselo ya ririmini Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmini -Ku na ntivomarito wo ringanelo -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana. -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
TIMARAKA TA 12					
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiengen	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelalo ya miehleketo eka makunguhateloo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohmaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohmaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	6–7 -Mahlamulelo yo ringanelo lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano lowu amukelekaka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohmaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwanyana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohmaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisive hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohmaka -A ku tirhiswangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene. -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanelo. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: <u>XITSALWANA:</u> TIMARAKA TA	50
VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM): 30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): 15
XIVUMBEKO	(X): 05
NTSENGO	<u>50</u>
XIYENGE XA B: <u>XITSALWAMBIKO XO LEHA:</u> TIMARAKA TA	30
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX): 18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): 12
NTSENGO	<u>30</u>
XIYENGE XA C: <u>XITSALWAMBIKO XO KOMA:</u> TIMARAKA TA	20
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX): 12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV): 08
NTSENGO	<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
—	Nkhwati /ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
II	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
—	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

1.1 Ku famba i ku vona.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hileswi a nga hlangana na swona loko a ri eku fambeni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku, nkarhi na ndhawu lomu a yile kona.
- Xikongomelo xo ya endhawini leyi.
- Lava a hlanganeke na vona.
- Leswi a swi voneke.
- Leswi swi n'wi hlamariseke.
- Dyondzo leyi a yi kumeke.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Vutomi bya vana lava tshamaka eswitarateni.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela hi vana lava tshamaka eswitarateni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Swivangelo swa ku va va tshama eswitarateni.
- Tindhawu lomu va talaka ku kumeka kona.
- Mgingiriko ya vona ya siku.
- Swiphiqo leswi va hlanganaka na swona.
- Minhlangano leyi ringetaka ku va pfuna.
- Matitwelo ya vanhu ehenhla ka vona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 Munhu wo fana na yena ndzi nge n'wi rivali.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mianakanyo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala hi munhu loyi a nga ta ka a nga n'wi rivali.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo lama kombisaka ku twisia nhlokomhaka.
- Vito ra munhu wa kona.
- Xiyimo kumbe vuxaka bya vona.
- Lomu va hlanganeke kona.
- Leswi swi va hlanganiseke.
- Xivangelo xa ku ka a nga n'wi rivali.
- Matitwelo ya yena hi vanhu va muxaka lowu.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 Ku va maphorisa ya tsandzeka ku endla ntirho wa wona hi mfanelo swi endla leswaku vukungundzwana byi andza. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku pfumela kumbe ku kaneta leswaku ku va maphorisa ya tsandzeka ku endla ntirho wa wona hi mfanelo swi endla leswaku vukungundzwana byi andza.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Manghenelo lama kombisaka ku twisia nhlokomhaka.
- Tinxaka ta vukungundzwana.
- Swiyimo swa vanhu lava endlaka vukungundzwana.
- Matirhelo ya nawu ehenhla ka vaakatiko.
- Ku tshoviwa ka nawu hi vanhu lava va nga ka swiyimo swa vurhangeri.

Ku kaneta

- Manghenelo lama kombisaka ku twisia nhlokomhaka.
- Tinxaka ta vukungundzwana.
- Milawu na xiyimo xa kahle swa tihuvo ta nawu.
- Ku va vanhu va tirhisa matimba ya vona ku tshova nawu.
- Vanhu lava nga khomiwa na ku rihiwi hikwalaho ka vukungundzwana.
- Maphorisa na vatirhelamfumo lava nga hlongoriwa hikwalaho ka vukungundzwana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 **Ku tikeriwa loku madokodela ya hlanganaka na kona etindhawini ta vutshunguri.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela mhaka ya ku tikeriwa loku madokodela ya hlanganaka na kona etindhawini ta vutshunguri.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo lama kombisaka ku twisia nhlokomhaka.
- Ntirho lowu madokodela ya wu endlaka.
- Ku pfumaleka ka mirhi na switrhisiwa leswi faneleke eswibedhlele.
- Ku tshungula vavabyi lava vabyaka swinene.
- Ku va va nga koti ku vulavula na vavabyi hi ririm ieri va ri twisisaka.
- Ku dyondza thekinoji leyi yi cincaka minkarhi hinkwayo eka swa vutshunguri.
- Ku tluleriwa hi mavabyi yo hambanahambana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.6–
1.8 Eka swivutiso swa 1.6–1.8 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehlekeweni. U ta nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

2.1 PAPILA RA MAFUNDZA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela N'wamabindzu wa ndhawu ya ka vona papila ro khensa yindlu leyi va nga akeriwa endzhaku ka ku va yindlu ya vona yi tshwile.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Xiyimo xa muamukeri xi landzeriwa hi adirese ya muamukeri leyi tsariwaka eximatsini.
- Xilos.
- Endzhaku ka xiloso ku landzela nhlokohaka.
- Vundzeni byo kombisa ku khensa yindlu leyi va akeriweke yona.
- Nsariso.

[30]

2.2 XIVIKO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela mukhanselara xiviko xa vulavisisi bya ku yiviwa ka tintambu ta gezi.

Eka xiviko mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokohaka.
- Masiku lawa ndzavisiso wu nga endliya hi wona.
- Mavito ya loyi xi kongomisiweke eka yena.
- Tinhlokohakantsongo leti kombisaka magoza lama landzeleriweke eka vulavisisi bya ku yiviwa ka tintambu ta gezi.
- Leswi kumekeke eka vulavisisi lebyi.
- Swibumabumelo.
- Mavito ya mulavisisi na siku.

[30]

2.3 ATIKILI YA MAGAZINI

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala atikili ya magazini a kombisa ku karhateka ka yena hi ku xanisiwa ka swifuwo endhawini ya ka vona.

Eka atikili ya magazini mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Vito ra mutsari.
- Ndzavisiso wa yena hi ku xanisiwa ka swifuwo endhawini ya ka vona.
- Matitwelo ya yena ehenhla ka mhaka leyi.
- Swibumabumelo.

[30]

2.4 N'WANGULANO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala n'wangulano exikarhi ka vanghana lava nga heleriwa hi ntirho kutani va kuma mali.

Eka n'wangulano mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Siku, nkarhi na ndhawu.
- Ku thya swimunhuhatwa mavito evokweni ra ximatsi ya landzeriwa hi hikombirhi.
- Ku xewetana.
- Swiendlo swa swimunhuhatwa endzeni ka swiangi.
- Mbhirisano lowu kongomisiweke eka nhlokomhaka.
- Ku songa hungu.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: **30**

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBEKO XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 KHADI RA XIRHAMBO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala khadi a rhamba vanghana na maxaka eka xinkhubyana xo tlangela sagwadi leri kumiweke hi makwavo eka mphikizano wo yimbelela.

Eka khadi ra xirhambo mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito ra murhambiwa.
- Xikongomelo xa xirhambo.
- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Maambalelo.
- Nomboro ya riqingho lomu nhlamulo yi faneleke ku ya kona.
- Vito ra murhambi.

[20]

3.2 HUNGU RA SMS

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala mahungu ya mafundza ya sms yo ringana ntlhanuntilhanu laha muxavi a vilelaka hi vukorhokeri bya le hansi lebyi a byi kumeke eka muxavisi.

Eka SMS mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito na nomboro ya riqingho laha SMS yi humaka kona.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri rhumeriweke hi wona.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri amukeriweke hi wona.
- Vundzeni lebyi kombisaka vutshila eka ku angulana exikarhi ka muxavi na muxavisi.

[20]

3.3 SWILERISO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa hi vanhu lava tirhisaka layiburari ya mfumo.

Eka swileriso mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Tindhawu lomu swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa eka tona elayiburari.
- Ku va swakudya na swo nwa swi nga pfumeleriwi endzeni ka layiburari.
- Ku ka ku nga cinciwi matshamelo ya vhanichara.
- Matirhiselo ya tikhomphyutara.
- Makhomelo ya tibuku ta layiburari.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100